

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

A MAGYAR TURANIZMUS TÖRTÉNETE

Ablonczy Balázs könyve rég várt adóssága a magyar tudományosságnak egy sokakat foglalkoztató, a mai magyar szellemi életben szélsőséges reakciókat kiváltó kérdésre vagy inkább kérdéskörre: a turanizmusra. A két világháború közötti magyar társadalom, politika- és szellemtörténet avatott szakértője, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar oktatója, a Trianon Lendület Kutatócsoport vezetője, a párizsi Magyar Intézet korábbi igazgatója számos fontos tanulmány és monográfia után ezúttal a magyar szellemtörténet olyan sokdimenziós, sokszereplős kérdését feszegeti, mely egyszerre kapcsolódik a 19–21. századi honi történelemhez, fontos politikai, számos orientalisztikai és magyar őstörténeti vonatkozással bír.

Ablonczy művének értékét az is növeli, hogy a turanizmust nagyon kevés munka vizsgálta összefoglaló és tudományos igényűen, s ezek közül alig került egyik-másik kiadásra. A később színháztörténészként nevet szerző Staud Géza *Orientalizmus a magyar romantikában* című könyve az üdítő kivételek közé tartozik. A másik fontos munka, mely fontos előzményként megemlíthető, Farkas Ildikó japanista-történész doktori disszertációja a turanizmusról, ám végtelen sajnálatunkra Farkas Ildikó teljes disszertációja sosem jelent meg könyv formájában. Rajtuk kívül Vásáry István, Dobrovits Mihály, Seres István, Sándor Klára, Fodor Gábor pedig a magyar turanizmus egyes szerzőiről, műveiről, kulturális háttéréről publikáltak. Azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy (az egyébként színháztörténész) Staudot leszámítva az összes hazai kutató, aki valaha is a turanizmus kérdését vizsgálta részben vagy egészen, többnyire orientalista (turkológiai, iranisztikai) végzettséggel tette, miközben a turanizmus messze több orientalisztikai csodabogarak, műkedvelő botcsinálta szerzők mozgalmánál, és meglehetősen erős magyar szellemtörténeti és olykor politikai háttérrel rendelkezik. A turanizmus magyar társadalom- és eszmetörténeti vizsgálatára Ablonczy könyve előtt egyáltalán nem került sor.

Mindezek fényében Ablonczy alig támaszkodhatott komoly előzményekre műve megírásakor, és kötetében számos eddig nem ismert levéltári forrást, hobbitörténészként ténykedő turanista lovagok levéltárak mélyéről előbányászott megsárgult iratait idézi.

Jelen sorok írója teljesen egyetért Ablonczyval abban, hogy a turanizmus egyszerre volt tudományos és politikai célokra használt nézetrendszer. A turanizmus korai korszakában olyan tudományos nézetként írható le, mely a magyarság keleti származását illetően tett megállapításokat. Mivel Ázsia meglehetősen tarka etnikai csoportjainak ismerete meglehetősen hézagos volt a 19. század derekáig a nyugati világban, emiatt a turanizmus – korai, Max Müller-féle felfogásában legalábbis – nem volt más, mint összefoglaló elnevezés mindenkire Ázsiában, aki nem a sémi vagy az indoeurópai háttérrel rendelkező népek közé soroltatott (bár egyes lelkes korai magyar turanisták a perzsákat is a turáni népek közé sorolták a 19. század első felében). Ebből az aspektusból nézve Turán és a korai turanizmus definíciója a magyarság eredetére nézve most is helytálló, hiszen a magyar etnogenezisben szerepet játszó finnugor és nem finnugor (török és iráni eredetű) csoportok egykoron mind a turáni világ víziójába tartoztak.

Mindezek mellett arra is utalnunk kell, hogy a turanizmus egyben a magyar szellemi életben a 18. század végétől, a herderi jóslattól kezdve egyfajta útkeresésnek is felfogható. A szlávok tengerében élő magyarság gondolkodói egyszer csak komolyan rádöbbennek a magyarság egyedüllétére, a nyelvi, etnikai magány pedig kihatással van a gondolkodási paradigmákra. „Az egyedül vagyunk” érzése olykor felemelően heroikus, váteszi, biblikus párhuzamokat sugall már a 16. századtól kezdve, olykor azonban rokonok után kiált a 18. század végétől egyre fontosabb tényezővé váló kelet-európai nyelvi-etnikai identitások a magyarság számára közel sem optimistának tűnő rendszerében. A turanizmus tehát a magyarság keleti származásának további kutatását ösztönző ideológiaként is elkönnyelhető felelet, reakció a pánszlávizmusra.

Ablonczy könyvének első fejezete a turanizmus 19. század eleji kezdeteire és változataira koncentrálnak, akkurátusan és pontosan felvázolva a Turán-fogalom megszületésének, jelentésváltozásainak kontextusát. Az eredetileg az iráni kultúrából, Firdauszi halhatatlan eposzából, a *Sáhnáméból* vett Turán-fogalom mint a sztyeppei népek jelzője, valamint az irániak és a turániak szembenállásának mítosza a középkori turko-perzsa kultúrában *sine qua non* lett. Európában a 18. században lefordított Gházi Bahádúr Khán által írt *Sadzszara-i Turk* (A türkök családfája) című krónikája terjesztette el Turán fogalmát, melynek francia fordításai a 18–19. század fordulóján érték el a korabeli magyar nemesseget. Ismereteink szerint az ekkor élt Zalakapolcsi Domokos Dénes kéziratban maradt francia *Sadzszara-i Turk* kivonatolt magyarításában tűnik fel először a Turán elnevezés magyar nyelvterületen. Ezt követően az 1830-as években gyökerezik meg nyomtatott formában is, Kállay Ferenc, Pulszky Ferenc és Jerney János írásaiban.

Ablonczy pontos és precíz ennek a folyamatnak a felmutatásában, ugyanakkor talán kevésbé határozott abban, hogy rámutasson a „Turán nélküli magyar turanizmus” más szellemi gyökereire is. Egyfelől a magyar nemesség középkorból

megörökölt szkíta–hun–avar legendáira, melyek a turanizmus fontos előfutárai és azzal harmonizáló elemei. Hiányoljuk ugyanakkor Deguignes 1757-es meghatározó monográfiájának említését, elemzését (J. Deguignes *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux, &c. avant et depuis Jésus-Christ jusqu'à présent*), mely szintén lelkes követők egész sorára talált a magyar nemesi értelmiség írásaiban.

Ablonczy könyvének egyik legnagyobb erőssége, hogy képes rámutatni a magyar turanizmus alakváltozásaira, korszakokként más-más jelentésére. Így a 19. század első felének turanistái Jerney Jánostól Arany Jánosig alapvetően perzsabarát és közel sem törökbarát figurák voltak. A törökség iránti intenzívebb érdeklődés 1849 után indul meg turanista körökben, nem utolsósorban az odamenekült magyar forradalmárok befogadása és a mind bennünket, mind pedig a törököket fenyegető orosz terjeszkedés miatt fordul a magyar értelmiség szimpátiája a törökség felé. A török szimpátiában óriási szerepe van Vámbéry Árminnak, aki az ezerszer elcsépelet „ugor–török” háború egyik nagy résztvevője, sokszínű, eredeti, olykor azonban jogosan kritizálható tudományos életmű birtokosa.

Ablonczy remekül rekonstruálja az 1900 körüli magyar turanizmus meglehetősen heterogén társadalmi és kulturális hátterét. S mint kiderül, turanistának lenni 1918 előtt sikkes és nem utolsósorban jelentős anyagi haszonnal kecsegtető dolog volt; a német gyökerekkel rendelkező Paikert Alajos, az osztrák hátterű Klebelsberg Kunó, a zsidó származású Goldziher Ignác, Vámbéry Ármin, Chorin Ferenc, a karcagi Németh Gyula turkológus, az erdélyi Koós Károly, a magyar arisztokrácia liberális és konzervatív szárnyának vezetői, Károlyi Mihály, Tisza István, Apponyi Albert, Teleki Pál vagy éppen a bécsi *Deli Büzér* turanista klubot vezető Tallóczy Lajos egyként turanistának számítottak. Tudományos, politikai, gazdasági érdekek fonódtak itt össze, és a turanizmusra mint a magyar érdekeket a monarchián belül érvényesítő progresszív nemzeti-kulturális ideológiára tekintettek a huszadik század elején. A turanizmusban mint „magyar imperializmusban” hívó elit elsősorban a Balkánra, az Oszmán Birodalomra sőt még Oroszországra is potenciális lehetőségként tekintett, ahol a magyar gazdasági érdekeket „rokonni” alapon lehetne megalapozni, a „szeretet erejével” gyarmatosítani, s ahol Budapest lesz majdan az új Szamarkand, egyszersmind a Monarchia igazi központja Bécs lehanyatlásával. Igaz ugyan, hogy azért a tudós elit olykor morgott a túlságosan harsány mezei turanisták pontatlanságai miatt, s tudományosan nyilván recsegett-ropogott az egész turanista konstrukció, de épp Goldziher írta 1916 körül: „Budapesten minden a Keletről szól.” Márpedig ebből egy tekintélyes keletkutató sem maradhat ki holmi filológiai szórszálhasogatás okán. A nagy felbuzdulásnak a csúcspontja az 1910-ben megalakított Turáni Társaság lett Paikert vezetésével. Ablonczy kiválóan mutat rá, hogy a Turáni Társaság milyen aktív szerepet játszott a korabeli magyar szellemi életben és különösen a balkáni magyar politikában 1916 és 1918 között, bolgár, török és albán téren, akiket „turáni

alapon” rokonnak és persze a valóságban fontos politikai szövetségesnek is tartottak a korabeli magyar elit tagjai.

A honi turanizmus újabb periódusa, ezüstkora köszöntött be Trianon után. A nagyreményű tervek látványos összeomlása, a történelmi Magyarország megszűnése után Ablonczy egy merőben másfajta, traumatizált turanizmust rekonstruál, mely a „Nyugat által elárult” magyarokat a Nyugattól elfordulásra és a Keletben való vigaszra buzdítja, s ez az új turanizmus a turáni népek szövetségében bízva reméli az elvesztett területi és politikai nagyság visszaszerzését. Ablonczy számos epizódban mutatja be ezt a folyamatot, amely egyszersmind az 1918 előtti turanista mozgalom több ágra szakadását eredményezte. A Turáni Társaság már nélkülözte a magyar orientalistákat, s kiváltak belőle a radikális, szélsőjobboldali, olykor pedig megmosolyogtató csoportosulások is, mint a Turáni Egyistenhívők Egyháza, akik a Trianon után felvirágzó, sem a tudományhoz, sem a régi magyar eredetlegendákhoz nem kötődő sumer-, párthus-, japán–magyar áltudományos nézetek felkarolásában jeleskedtek (főleg Zajti Ferenc és követői). Ugyanakkor érdekes adalék a turanizmus és az építészet kapcsolata, ahol Ablonczy szerint talán a turanizmus egyetlen maradandó értéke fogható meg: Toroczkai Vigand Ede, Medgyaszay István és társaik a huszadik század első felében kialakult „turáni” építészetében. Ablonczy adatai azonban mégis azt sugallják, hogy a Horthy-korszak *mainstream* turanizmusa nagyobb részét vállalható országimázs célok szolgálataiba állt, amely a Trianon utáni Magyarország esetében méltánylandó tény. Ablonczy világosan rámutat, hogy a Paikert által vezetett Turáni Társaság meg tudta őrizni nagyobb részét politikai befolyását, és egészen 1945-ig volt valamelyes ráhatása a Horthy-kor kultúrdiplomáciájára a turáninak tartott népek, mint a törökök, finnek és észtek között.

A finnugor kérdés elemzése Ablonczy könyvében azért is fontos, mert ahogy szerzőnk rámutat, épp itt mutatkozik éles törés a Horthy-kor és az 1945, de főleg az 1948 utáni turanizmus felfogása között. 1948 után a magyar turanista egyesületeket betiltották, függetlenül attól, hogy azok a turanizmus mérsékeltebb vagy radikális szárnyához tartoztak. A magyar turanisták illegalitásba kényszerültek, de persze azért nem tűntek el teljesen. Ezzel párhuzamosan a magyar emigrációban megerősödött a radikális turanisták hangja és befolyása. Az 1945 előtti kurzusból egyedül a Horthy-kor által erősen pártolt finnugrisztika bármilyen (tudományos vagy amatőr) művelése maradt legális, miközben a turanizmusba tartozó más irányzatok nem kapták meg a hivatalos támogatást (ez nem jelenti természetesen a magyar turkológia, mongolisztika korabeli tudományos virágzását). Ahogyan Ablonczy rámutat, mindezek hatására a Kádár-korban, főleg a hetvenes évektől újjáéledő turanista csoportok élesen elutasították a finnugrisztika bármilyen ágát, azt amolyan „idegenszívű”, a magyarságra oktrojált hamis ideológiának tekintették.

A koronként sajátos alakváltozásokon átmenő magyar turanista ideológia ezen változata pedig már a jelenkorig ível, legitimációja a Kádár-korszak kultúrpo-

litikájától aligha választható el, arra adott reflexió. Jelenkori népszerűsége, a közbeszédben, internetes fórumokon felbukkanó turanista „igazságok” versus „akadémiai hazugságok” dichotómiája is mind a Kádár-korszak előbb említett turanistaellenes cenzúrájából fakad – megfűszerezve az áltudományos (sumer, pártus, etruszk stb.) nézetek sokaságával.

Ablonczy meglehetősen röviden tér ki a mai magyar turanizmusra és annak reneszánszára. Kitekintése csak néhány fontos, a mai magyar médiában szereplő csoportra és turanista érzelmű szereplőre terjed ki – a teljesség igénye nélkül. Az invenciózus szerző láthatóan óvatos a jelenkori fejlemények esetében. Emellett talán – ha csak röviden is – lehetett volna utalni a kortárs magyar turanizmushoz karakterében hasonló kelet-európai, posztszovjet mozgalmakra, melyek jobban segítik megérteni, hogy itt nem biztos, hogy egyedi magyar jelenségről van szó.

A szerző végkonklúziója szerint a turanizmus egyedül művészeti téren produkált maradandó értékeket, és ezzel nagyjából egyet is érthetünk, hiszen eltekintve korai 19. századi fázisától, amikor az első magyar turanisták tézisei a korabeli tudományos ismereteket tükrözték, a turanizmus csakhamar elavult, nyelvészeti, történeti tézisei gyorsan meghaladták és tarthatatlanná váltak. Ugyanakkor a szélsőségeitől megnyesett turanizmusnak volt pozitív hatása a magyar kultúr-diplomáciában és népi diplomáciában, ahogy arra Ablonczy több alkalommal is kitér. Másfelől azt is tegyük hozzá, hogy a turanista mozgalom mindig is igen tarka és heterogén volt, és számos turanista szerző életműve hordoz értékeket. Ha a „nagy igazság”, a „turáni gondolat szülte új magyar őstörténeti szintézis” nem is született, mert nem is születhetett meg az előbb említett tudományos zsákutca miatt, de azért számos, a turanizmus oltárán áldozó szerző például értékes néprajzi vagy nyelvészeti gyűjtéseket végzett, és gyakorta a kitűzött céltól teljesen eltérő, de értékes adalékokkal járult hozzá a korabeli magyar tudományosság valamely ágához (főleg a néprajzhoz).

Ablonczy Balázs kiváló könyve letehetetlen olvasmány, tartalmi érdekességei mellett stílusa is figyelemre méltó. Mintapéldája annak a nyugaton már elterjedt, de nálunk még csak az ajtón kopogtató tudományos, de laza stílusnak, hogy hogyan lehet szórakoztatóan, sok humorral, iróniával megírni egy mégoly kacska-ringós témát: a magyar turanizmus alakváltozásait.

(Ablonczy Balázs: Keletre, Magyar! A magyar turanizmus története. Budapest: Jaffa Kiadó, 2016)

Sárközy Miklós

iranista, történész, tanszékvezető egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar